

Ulkosuomalalaisten kielentutkimuksesta

Tutkimushanke "Kveenien kieliolot"

"Kveenien kieliolot" -hankkeen tarkoituksena on tutkia kveenien (Ruijan suomalais-ten) kieltä suhteessa sen asemaan vähemmistökielenä sekä sen kulttuuriyhteyteen. Nykyisellään Ruija on mielenkiintoinen kielitieteen ja kulttuuritutkimuksen kohde, tavataanhan siellä rinnan kolme eri kieltä (suomen kveenimurteet, saame ja norja) sekä useita eri alkuperää edustavia kulttuurimuotoja. Kolmen kielen keskinäiset suhteet sekä etnisten ryhmien historia vaihtelevat suuresti seudulta toiselle. Tämä heijastuu myös kieleen. Ruijan kveenimurteiden välillä on melko suuria eroja. Yhteistä tämän päivän kveeniyhteisöille näyttää olevan kaksi asiaa: Toisaalta voimakas kielellinen norjalaistuminen, mikä on yhteydessä 1800-luvun lopulta aina toiseen maailmansotaan saakka harjoitettuun norjalaistamispolitiikkaan; ja toisaalta kveenien omassa keskuudessa 1970-luvulla alkanut ja yhä voimistuva identiteetin etsiminen ja minoriteettipolitiikan harrastaminen.

Tutkimus tehdään kolmella seudulla: Raisin pitäjää edustaa Länsi-Ruijaa (Tromssan lääniä); Pyssyjoen kylä Porsangin vuonon rannalla Keski-Finnmarkkua; ja Annijoen kylä, joka kuuluu Vesisaaren kaupunkiin, Itä-Finnmarkkua (Varangin vuonon aluetta). Tutkimus koskee ainoastaan varsinaista kveenikulttuuria, siis 1700- ja 1800-luvuilla tulleiden siirtolaisten jälkeläisiä, kun taas nk. "uuskveenit", toisen maailmansodan jälkeen tulleet siirtolaiset, eivät kuulu sen piiriin. Heidän kielitilanteensa on täysin erilainen kuin kveenien.

Annijoen, Raisin ja Pyssyjoen murteet ovat kaikki läheistä sukua peräpohjalaisille murteille. Annijoen murteen äänteellistä yleiskuvaa voisi luonnehtia Tornion ja Kemins murteiden sekamurteeksi. Raisin ja

Pyssyjoen murteilla on eniten yhteisiä piirteitä Tornion murrealueen pohjoisimpien seutujen, Vittangin ja Karesuvannon murteitten kanssa; Raisissa on lisäksi myös jonkin verran Kemins murteen vaikutusta. (Tornion murrealue käsittää Tornionjoen laaksón sekä Suomen että Ruotsin puolella sekä Muonionjoen ja Könkämänenon varsien asutuksen. Kemins murrealue käsittää Kemijoen varren Kemijärveä lukuunottamatta, joka on oma murrealueensa, sekä Sodankylän ja Inarin kunnat. Tornion murre on siis Länsi-Lapin ja Kemins murre Itä-Lapin päämurre.)

Kolme tutkimuskohdetta eroavat paitsi murteittensa myös yleisen kielitilanteensa suhteen. Raisin kveeneille on tyypillistä suomalais-norjalainen kaksikielisyys, ja seudulle jutavat koutokeinolaiset saamelaiset muodostavat kolmikielisen ryhmän, jonka keskuudessa on tyypillistä puhua kveenien kanssa suomea, norjalaisten kanssa norjaa ja omassa keskuudessa saamea. Pyssyjoki on aiemmin ollut kaksikielinen saamelais-suomalainen kylä. Norjalaistuminen merkitsi siirtymistä kolmikielisyysyteen, ja yksilöllinen kolmikielisyys on nykyään hyvin yleistä pyssyjokilaisten keskuudessa. Pyssyjoessa alkoi norjalaistuminen myöhemmin kuin useimmissa muissa kveenikylissä, niin että vielä 1950-luvulla menivät kveenilapset norjalaiseen kouluun täysin ummikkoina. Annijoki on ennen norjalaistumista ollut jokseenkin yksikielinen suomenkielinen kylä, jossa ei yksilöllinen yksikielisyyskään liene ollut harvinaista. Norjalaistuminen merkitsi siirtymistä norjalais-suomalaiseen kaksikielisyysyteen.

Tutkimushankkeen kokonaistavoitteena on kielellisen assimilaation problematiikan selvittely: miten kielenvaihtotapahtuma yhteisössä toteutuu ja miten tämä tapahtuma vaikuttaa itse kieleen etnisesti monimuo-

toisessa ja nopeasti muuttuvassa kulttuuriympäristössä. Tutkimus käsittää kolme osaa: lingvistisen, sosiolingvistisen ja etnolingvistisen osuuden. Varsinaisen tutkimustyön sivutuloksena tulee lisäksi karttumaan aineistoa murteista, joita uhkaa sammuminen norjalaistumisen takia. Tutkimus tehdään norjalais-suomalaisena yhteistyönä, jonka rahoittajina ovat Suomen akatemia ja Norges almenvitenskapelige forskningsråd. Hanke käynnistyi heinäkuussa 1982. Siihen osallistuivat prof. Heikki Paunonen Tampereen yliopistosta, lehtori Marjut Aikio Alattion korkeakoulusta sekä Tromssan yliopistosta laudaturtutkielmaa tekevä opiskelija Irene Andreassen ja lehtori Anna-Riitta Lindgren; myös Skibotnin kveenikylien norjan murretta tutkiva opiskelija Jorid Hjulstad Junttila on yhteydessä projektiin Tromssan yliopistosta. Lapin korkeakoulu on myös mukana hankkeessa.

Kveenimurteiden lingvistisessä tutkimuksessa on pääpaino muoto-opin tutkimuksessa. Murteiden muoto-opilliselle järjestelmälle on ominaista hyvin laaja ja monimuotoinen variaatio, joka on seurausta nopeasti etenevistä muutosprosesseista; kveenimurteiden muoto-oppi on tällä hetkellä suoranaيسissa käymistilassa. Murteissa vaikuttavien tendenssien synkronis-diakroninen selvittely antaa lähtökohdan sekä kielellisen variaation että kielellisten muutosmekanismien analysoinnille. Kielellinen analyysi ulotetaan yksityisiin idiolekteihin asti. Yksilölliset erot ovat kveenimurteissa huomattavan suuret; kveenit puhuvat itsekin "syvän" ja "keveän" suomen käyttäjiä. Eri puhujien kielessä esiintyviä eroja verrataan heidän "monikieliseen elämänkertansa" (eri kielten käyttöön eri elämäntapaissa). Tutkimuksen sosiolingvistinen osa käsittelee kveenien norjalaistumistapahtumaa sekä Ruijan kolmen kielen funktiota paikallisessa kieliyhteisössä. Menetelmänä on osallistuva havainnointi täydennettynä systemaattisilla haastatteluilta ja arkistolähteillä.

Hankkeen etnolingvistinen osuus käsittää kveenimurteiden sanastossa ja semanttisessa systeemissä tapahtuneiden muutosten ja nii-

den syiden kartoitusta. Keskeisiä kysymyksiä ovat mm. seuraavat: miten suomalais-siirtolaisten mukanaan tuoma suomenkielinen sanasto ja ilmaisujärjestelmä on aikoinaan sopeutunut ruijalaiseen elinympäristöön ja kulttuurimuotoon; millaisia kieleen asti heijastuvia muutoksia viime vuosikymmenien teknologinen murros on aiheuttanut kalastajatalollisten elämänmuotoon; kuinka kveenit ovat kehittäneet kieltään erilaisissa muutosvaiheissa.

Anna-Riitta Lindgren

Tutkimuskohteena saksansuomalaisen kielen kieli

Siirtolaisten kielikysymyksiä koskevissa tutkimuksissa on usein kiinnitetty huomiota maahanmuuttajien vieraan kielen taitoon. Kuitenkin vähintään yhtä tärkeänä on pidettävä - nimenomaan siirtolaisen identiteetin kannalta - äidinkielen säilymistä luontevana kommunikointivälineenä myös vieraskielisessä ympäristössä.

Pitempiaikainen ulkomailla oleskelu ei voi olla jättämättä jälkiään siirtolaisen äidinkielen. Myös henkilöt, jotka ammattinsa puolesta joutuvat tietoisesti huolehtimaan kieltään "puhtaudesta", joutuvat ennen pitkää huomaamaan, että suomalaisen kirjallisuuden ja lehtien lukeminen tai kontaktien ylläpito muihin suomalaisiin ja kotimaahan eivät pysty korvaamaan sitä kielellistä antia, mitä kotimaassa asuessa voisi saada.

Kaksikielisyys ja erityisesti vieraan kielen vaikutus siirtolaisen suomen kieleen onkin aiheena Hampurin yliopistossa parhaillaan tekemällä olevassa Dissertation-tutkielmassa, jonka työnimenä on "Zwischensprachliche Interferenzen im deutsch-finnischen Sprachkontakt". Interferenssi-ilmioilla tarkoitetaan kielitieteessä sellaista kielen normeista poikkeamista, jollaista esiintyy kaksi- tai useampikielillä puhujalla, kun toinen kielistä vaikuttaa parhaillaan käytettävään kieleen. Kielellisten mallien siirtoa kielestä toiseen

voi tapahtua kaikilla kielen tasoilla; sen mukaisesti puhutaankin foneettisesta, morfologisesta, leksikaalisesta jne. interferenssistä.

Vierasta kieltä opeteltaessa äidinkieli vaikuttaa tahtomattakin ja yleensä juuri negatiivisesti lopputulokseen. Kieltä opetteleva soveltaa usein tiedostamattaan äidinkiellensä (L1) sääntöjä vieraaseen kieleen (L2) Tällöin voidaan puhua interferenssi-ilmiön "proaktiivisesta" variantista. Päinvastaisessa tapauksessa, kun tuo enemmän tai vähemmän hallittu vieras kieli vaikuttaa negatiivisesti äidinkieleen, on kyse "retroaktiivisesta" siirännäisvaikutuksesta. Tässä saksansuomalaisten kaksikielisyyttä analysoivassa tutkimuksessa keskitytään jälkimmäiseen interferenssimuotoon. Tällöin pääasiallisena tarkastelun kohteena on leksikaalinen lainavaikutus sekä kielenvaihto.

Kieliopillisen ja semanttis-leksikaalisen tason lisäksi on olemassa myös kulttuuri-eroista johtuvaa interferenssiä. Vierasta kieltä opeteltaessa ei riitä, että oppii kieliopin eri osa-alueet; vieraan kielen hyvään hallintaan kuuluu myös tieto siitä, miten kieltä kussakin tilanteessa käytetään. Perinteisessä kielenopetuksessa on tällaisiin kommunikatiivisen kompetenssin piiriin kuuluviin tekijöihin kiinnitetty varsin vähän huomiota. Niinpä kieleen liittyvät käyttäytymismallit ja -tavat opitaan yleensä vasta a.o. maassa. Tämän huomaa helposti ulkomailla liikkueensa. Erityisesti näiden ongelmien kanssa tekemisiin joutuvat tietysti siirtolaiset.

Tällaisista kieleen ja kulttuuriin kiinteästi liittyvistä käyttäytymistavoista on käytetty termiä "Kulturem". Liittotasavaltaan muuttavan kohdalla tällaisten tapojen omaksuminen merkitsee esimerkiksi sitä, että on opittava teitittelyn ja sinuttelun rajat, tervehtimiseen ja tervehdyksiin liittyvät "rituaalit", erilaisten toivotusten runsas käyttö jne. Esimerkkejä tältä alueelta löytyy runsaasti. Normien rikkominen sosiokulttuurisella tasolla johtaa ns. situatiiviseen interferenssiin. Toisaalta tällaisten tapojen oppi-

minen on olennaisen tärkeää siirtolaisen integraatioprosessin kannalta.

Tämän sosiolingvistiikan piiriin kuuluvan tutkimuksen yhdessä osassa tarkastellaankin juuri mainitunlaisia kulttuurisidonnaisia interferenssi-ilmiöitä sekä kielikontaktin aiheuttamia konfliktitilanteita. Tämän lisäksi pyritään analysoimaan myös muita saksansuomalaisten kaksikielisyyteen liittyviä tekijöitä, esim. kieleen liittyviä asennekysymyksiä. Paljonhan juuri siirtolaisen oma asennoituminen vaikuttaa hänen äidinkiellensä säilymiseen.

Saksansuomalaiset muodostavat muihin suomalaissiirtolaisiin verrattuna melko pienen maastamuuttajaryhmän. Niinpä he ovat myös siirtolaisuustutkimuksessa jääneet tähän mennessä taka-alalle. Niin ikään saksansuomalaisten kielikysymykset ovat jääneet vaille huomiota. Vasta tällä vuosikymmenellä on tehty ensimmäinen saksansuomalaisia ja heidän elinolojaan kartoitava perustutkimus. Tämän tri Outi Tuomi-Nikulan tekemän laajakantoisen tutkimuksen mukaan saksansuomalaiset eroavat useasakin suhteessa muista tähän asti tutkituista maastamuuttajista. Ensinnäkin huomio kiinnittyy saksansuomalaisten naisvaltaisuuden (n. 10 000 Liittotasavallassa asuvasta suomalaisesta n. 80% on naisia.) Myös muuttomotiivit ovat olleet erilaisia; Liittotasavaltaan on vain harvoin muutettu taloudellisen pakon ajamana. Saksansuomalaiset ovat suhteellisen nuorta väkeä ja eroavat näin myös ikärakenteeltaan muista maastamuuttajista. Muuttoliikkeen päävirta Liittotasavaltaan keskittyi vuosiin 1968-1974.

Tässä kaksikielisyytutkimuksessa keskitytään saksansuomalaisen siirtolaisuuden tyypillisiin edustajiin, Liittotasavallassa vakituisesti asuviin naisiin. Tutkimusmetodeina käytetään haastattelua, osallistuvaa havainnointia sekä käännoestettä.

Pirjo-Liisa Tuominen

Amerikan- ja australiansuomen tutkimushanke

Amerikan ja Australian siirtolaisuuden tutkiminen aloitettiin jo 1960-luvulla. Tähän mennessä näihin maihin menneiden suomalaisten lukumäärät, taustatekijät, lähdön syyt, elinolot ja asuinalueet on selvitetty jokseenkin perusteellisesti. Viime aikoina historia- ja yhteiskuntatieteiden rinnalle on alkanut yhä vahvemmin nousta kulttuurintutkimus. Koska kulttuurin olennaisin ylläpitävä voima on äidinkieli, tietenkään myöskin kieltä on tutkittava. Monien Amerikan siirtolaiskielten tutkimus on jo pitkään ollut vireää, esim. Amerikassa puhutun norjan ja saksan.

Amerikansuomen tutkiminen käynnistyi prof. Pertti Virtarannan johdolla 1960-luvulla. Haastattelumatkojen tuloksena on kertynyt kaikkiaan 630 tuntia nauhoitteita ja runsaasti käsivaraisia muistiinpanoja. Tekeillä olevien tutkimusten aineistona ovat lisäksi amerikansuomalaiset sanomalehdet ja muut julkaiset. Australiansuomea ei tähän mennessä ole tutkittu lainkaan.

Vuoden 1986 alussa amerikan- ja australiansuomen tutkimustilanne paranee huo-

mattavasti Suomen Akatemian rahoittaman tutkimushankkeen turvin. Hanke on kolmi-vuotinen ja sen vastuullisena johtajana toimii prof. Pertti Virtaranta Helsingistä. Muut tutkijat ovat FK Hannele Jönsson-Korhola (Helsingin yliopisto, Åbo Akademi), FK Maija Kainulainen (Helsingin yliopisto), FK Maisa Martin (Jyväskylän yliopisto) ja FK Hannele Hentula (Turun yliopisto, Siirtolaisuusinstituutti). Tutkimusprojektin tarkoituksena on selvittää amerikan- ja australiansuomen sanaston ominaislaatu ja rakenne (Pertti Virtaranta ja Hannele Hentula), amerikansuomen fonologia ja morfologia (Maisa Martin), amerikansuomen syntaksin erikoispiirteitä (Hannele Jönsson-Korhola) sekä amerikansuomen muuttuminen kolmessa sukupolvessa (Maija Kainulainen). Tutkimusjakson kuluessa tulee ilmestymään myös laaja amerikansuomen sanakirja, jonka on laatinut Pertti Virtaranta.

Pertti Virtaranta
Hannele Hentula
Hannele Jönsson-Korhola
Maija Kainulainen
Maisa Martin